

Ioan MUŞLEA

Szellem és irodalom

1 A híres erdélyi szellem (miért nem „transzszilvanizmus”?) gyakran egész sereg olyan meglátást/értelmezést követel, amely alapvetően különbözik az egyes erdélyi íróknál/gondolkodóknál (és nemcsak náluk). Ez a „szellem” különben az idők folyamán a lehető legtermészetesebb fejlődésen ment át. Más volt 1918 előtt, alapvetően megváltozott a Nagy Egyesülés után, más és más értelmezést nyert a háború idején, a kommunizmus alatt vagy 1989 decemberétől errefelé. Nem lenne szabad azonban Blagának abból a naivitásából kiindulni, amelyet híres gondolata tartalmaz: „Erdélyinek lenni a gondolat végiggondolását jelenti”. Végeredményben erdélyiek voltak és a gondolatot hévvel gondolták végig vagy – mondjuk – majdnem végig: Beniuc, I. Dodu Bălan vagy más *ejusdem farinae*.

Lehet, hogy az erdélyi szellem legérdekesebb meghatározását az erdélyi valóság és „irodalmak” legérzékenyebb ismerőjének, Mircea Zăciu-nak köszönhetjük; a *professzor* munkásságának egész ideje alatt számtalanszor visszatért a kérdésre, újabb és újabb, egyaránt fontos látásmódokat és szempontokat tárva fel. Ezek közül először csak azt idézzük, amely legátfogóbbnak tűnik: „a transzszilvanizmus megvalósítja az epikainak, a társadalmi, az etnikainak és az etikainak azt a fellendítését, amelyre egy fiatal irodalomnak szüksége van”.

Viszont Rebreanu-nál egymásnak elmentmondó gondolatokat találunk: a nagy prózáiról azon a véleményen van, hogy „ezeknek az alkotóknak (az erdélyieknek - a szerző meg.) művészete soha nem egyszerű játék a szavakkal, a hangokkal és a szándékokkal. Az erdélyi író, talán inkább, mint a máshonnan való, a földhöz tartozónak érzi magát, és a művészetet apostolságnak tartja. Ezért ez az irodalom is jobban tükrözi a nép lelkét, vágyait, örömeivel és reményeivel.” Míg másutt azt állítja: „Korlátoló értelemben nem beszélhetünk erdélyi irodalomról. Ilyen irodalom soha nem létezett, és soha nem is létezik majd. (...) Tehát Erdély hozzájárulását irodalmunk fejlődéséhez és haladásához nem lehet megállapítani csak azután a betagozás után, amit Ibrăileanu is megtett: megvizsgálva az írók származását, megállapítva, hogy az író Erdélyben született. Bár, az íróknak ez a tartományok szerinti besorolása sokkal inkább művelődési és statisztikai szempontból érdekes, mint szigorúan irodalmi-esztétikai szempontból.” Majdnem ugyanakkor, hangzatos vallomástétel után, mint JFK a Berlini Falnál: „Erdélyi vagyok!”. George Călinescu *Történelem* című munkájában azt állította: „Maiorescu a *központi román* szellemét jelképezi, megpróbál magától értetődően rögzíteni egy, a XVIII. század »fényei« felől jövő erdélyi hozzájárulást: érdeklődést minden iránt, ami igaz, egészséges, még ha szerényebb is; ellenszenvet minden fölös-

leges iránt, az elemzést megkerülő, csupán az elvek ellenőrzésére szorító kritikai hozzáállást (...), amely megrendítheti a tettekben való hitet. (...) A romanizmusnak ez a formája azonban felsőfokon értékeli az erkölcsi értéket, a honi közösséget, a szívhezszóló események ceremóniáját, a kozmikum és a misztérium kísértését.” A kérdés tökéletes értőjeként, ugyanaz a Mircea Zăciu – a *Mint egy hatalmas színpad, Erdély...* című kötet előszavában – megható vallomást tesz: „Mindig azt a meggyőződést tápláltam magamban, hogy az erdélyi szellem, különböző hordalékokkal gazdagítva, és mindig az európai Nyugat felé orientálódva, mindazzal jellemezhető, ami benne hiteles: toleranciával, a három nyelven megfogalmazott gondolat és szó szabad megnyilvánulásával, és azzal a képességgel, hogy megtalálja ugyanannak a Szónak közös tartalmát.” Ugyanabban a kötetben, az *Erdélyi szellem* című szövegfejtői ki részletesen ezt a gondolatot. Ion Vad professzor, úgy tűnik, osztja ezt a véleményt: „A *transzszilvanizmus* fogalmát a történelmi körülmények igazolták és az a román nép létfeltételei. (...) Az erdélyi írástudók migrációja Havasalföldre és Moldvába különböző szellemi természetű vonásokban, kollektív pszichológiában és a román népi ethosz égisze alatt született megvalósításokban érvényre jutó valóságot eredményezett...” De – adott pillanatban –, meghúzza, úgy mond, a vészharangot: „a könyvek és az emlékirat-irodalom közvetítésével diszkrétan, őszintén, néha patetikusan körvonalazódnak egy – időnként a vidékiesség levegője, az öntelt lokalizmus és a hamis erdélyi értékek gögje és hiúsága által meglegyintett – szellemi klíma vonásai.” Innen már csak egy lépés Ion Negoitescu gondolataig/rögeszméjéig, aki – már 1943-ban! – megírta Lovinescunak a híres *Az Irodalmi Kör kiáltványát*; a szóbanforgó szövegben Negoitescu világosan leszögezi: „Lovinescu úr, ez a levél Erdélyből érkezik, a Magvető (Sămănătorism) házából, egy tartományból, amelyben a Magvető, a mostoha nemzeti körülmények miatt, valamikor esetleg igazolt volt, de ma, amikor az „erdélyi” művelődés mint olyan nem is létezik már, mert tökéletesen beolvadt az egyetlen román testbe, egyetlen művelődésbe, amely túl jól van megalapozva ahhoz, hogy elviselje a magától értetődő következményeket, amelyeket többé-kevésbé politikai tényezők határoznak meg, teljesen értelmetlen; ez a levél tiltakozás az elavult formák ellen, amelyek még most is uralkodnak az itt írt irodalomban, amely korszerűtlen módon regionálisnak és sajátosnak akarja tudni önmagát”. Ötven év múlva Negoitescu, majdnem azonos kifejezésekkel, visszatér erre a témára, rámutatva ezúttal a bűnösökre is: „Az irodalomban az erdélyi Magvető a nyugatiasodás elutasítása, éppen a román sajátosság keresésére való törekvés okán. Ez a magvetés Eminescu ideológiájának következménye, de Maiorescu latinisták elleni gondolatainak és a román népi nyelv iránti kultuszának is (...) Ha a fanarióták századában a románok kiművelésének súlypontja, a Rómával való egyesülés következtében, Erdélyben volt, a XIX. század második felében ez a súlypont az Egyesült Fejedelemségekbe költözik át.”

Amit – ilyen vagy olyan okból – ismét csak ugyanakkor a Negoitescunak a kivételével nem vett a fentebb említettek közül senki figyelembe, az a mai Erdély tényleges helyzete, miután majdnem öven év nyomorították a kommunizmussal. Voltaképpen Erdélynek ez a felmérhetetlen tragédiája magyarázza egy vesztérhes zürzavarban vergődő, szinte felismerhetetlen transzszilvanizmus téves vagy éppen kínos formáit. A bécsi döntés, a román értelmiség menekülése/exodusza Széchenyi, Temesvár vagy Bukarest felé, az oroszok aljas, kétarcú zsarolása, a magyarok tömeges belépése a kommunista pártba, alávaló zavarkeltések, mint az, amelyik '46-ban Kolozsváron szembeállította a munkásokat a királypárti egyetemistákkal, az '56-os magyar forradalom okozta válság és nyugtalanság vagy kétségbeesés, Románia akkori agresszív „internacionalista” nyilatkozatai – mind csak néhány határköve egy gyötrelmes történelemnek, amelynek során a románok éppúgy mint a magyarok semmit nem számítottak, vagy legfeljebb szálnalmas bábfigurák voltak.

Erdély sorsának és alakulásának legdrámább pillanatait azonban kétségkívül a '70-80-as években éltük, amikor a németek elmenetele fájdalmas valóság vált, és a nemzeti-kommunizmus politikája történelmének negyannyitott csúcsait érte el, rendszeresen és előszeretettel ütve a magyarokon. Sajnos ugyanannak a nemzeti-kommunizmusnak a csúcsai 1989 után is felütöttek fejüket, baljós provokációig jutva, mint amilyen a marosvásárhelyi volt, és/vagy egy bizonyos népesség előtt nagy népszerűségnek örvendő szélsőséges nacionalizmus felfokozásáig. Elég, ha a „péremés” vezetők vészjósó nyilatkozataira gondolunk és a PUNR egy időben tett nyilatkozataira. Kifizették őket – nemegyszer – a magyarok, ugyanazzal a pénzzel.

Ebben az összefüggésben Kolozsvár állandóan kulcspozícióban volt, s nem fogom soha elfelejteni azt a rendkívüli feszültséget, amelyet a Szabadság téri átadások megkezdése váltott ki, amikor kevés hiányzott ahhoz, hogy nyílt összeütközésre kerüljön sor. És szintén Kolozsvár bizonyította be sajnos legvilágosabban – még hozzá harmadszor! – hogy a – jaj! – jórészt nem-kolozsváriakból vagy az újonnan beszámított kolozsváriakból álló román többség lelkes és agyában mélyen meggyökeresedett előítéletek, sőt meggyőződések élnek.

Adolgotk ilyenentén való állása kompromittált minden esélyt egy másfajta transzszilvanizmus újjáéledésére, annál inkább, mert a kulturális Erdélyben (és nemcsak ott!) tanúi vagyunk egy természetes centrifugális törekvésnek, amelynek nyomán egyes központok, mint amilyen Brassó, Marosvásárhely vagy Széchenyi eltávolodása az önmagát dagályosan Erdély fővárosának nevező Kolozsvártól tagadhatalan tényévvált.

A transzszilvanizmus másik legendája, amelyet pontos elemzésnek kellene alávetni, az az erdélyiek nagyon sajátos etikájára vonatkozik, valamennyire más – természetesen erkölcsi – tartást tulajdonítva nekik. A dolog számomra teljes egészében túlzásnak tűnik, ha arra a „kétértelműség” és gyanakvásra gondolok, amelyben Titus Popovics, Al. Ivaşiu, N. Breban vagy Ioan Alexandru tetszelgett, és arra az áldatlan szerepre,

amelyet Ion Dodu Bălan, Lăncrăjan, Ion Brad, N. Berwanger vagy Hajdú Győző és a szerencsétlen Mihai Beniuc játszottak. Valamennyire az arány kedvéért megemlíteném itt – gondolva szélsőséges árnyalatú harciasságokra – Aron Cotruş és Octavian Goga is.

2 Nagyon nehéz a magyar transzszilvanizmusról nyilatkoznom, amelyet – elmondtam máskor is – nem tudok „közvetlenül” megközelíteni. Következésképpen, csak gyaníthatom, hogy létezik egy olyan transzszilvanizmus, amely – és természetes lenne, hogy így legyen – eltúlozza, vagy – mondjuk – „tükrözi” a magyarság (örök) értékeit, és minket románokat – legjobban esetben – kíváncsisággal és bizonyos megértéssel néz/szemlél/tanulmányoz. Alina Mungiu-Pippidi nemrég megjelent, *A szubjektív Erdély* című munkájában ezek a törekvések könnyen felismerhetők, és lehetetlen lenne, úgy tennünk, mintba esne az eső, amikor odajutottunk, hogy mi magunk is elszörnyedve nézzük/szemléljük azt a gyászos színjátékot, amelyet az *örök és csodálatos Románia* nyújt. Másrészt ugyanilyen természetes, hogy a magyarok (hipnotikus?) tekintenek a budapesti irodalmi élet fényei és dicsőségei felé, amely már a 70-es (!) évektől haszonélvezője volt egy engedékenyebb művelődési politikának és egy határozott Nyugat-felé való orientálódásnak; ezért van, hogy bárhol a világon Esterházy Péter vagy Konrád György neve például elhomályosít minden ugyanolyan kaliberű román nevet.

Hogy ne beszéljünk a magyar zenészek csoportjairól (közülük egyesek talán éppen... erdélyiek), amelyeket példamutató módon értékelnek a művelődési politikának ugyanazon példamutató stratégiái.

Ilyen körülmények között azt kérdem magamtól, beszélhetünk-e olyan erdélyi magyar írókról, akik a transzszilvanizmus fogalmaiban gondolkodnak... Sajnos a romániai német irodalomról már csak múlt időben lehet beszélni, jó ideje megszűnt létezni. Amennyire én tudom, az egyetlen valóban jelentős német író, aki a mi tájainkon maradt, Ioachim Wittstock. Egyébként, őszintén szólva, számomra egy Cisec vagy Meschendörfer által olyan nagyon beharangozott transzszilvanizmus többé-kevésbé esetlegesnek tűnik. Más-képp áll a helyzet Wolt von Aichelburggal vagy a zseniális Paul Celannal és az elbűvölő Von Rezzorival (még ha ez utóbbi kettő voltaképpen bukovinai is).

A helyzet azonban radikálisan megváltozik, ha a romániai német írónemzedék új/utolsó hullámára gondolunk; ők a kommunisták alatt kezdtek el tevékenykedni, fejlődésük látványos volt, és kétség nélkül érvényesültek még az anynyira bonyolult és szofisztikált román költészetben is. Mi több, ezek közül az írók közül egyesek ragyogóan megállták helyüket Németországban is; csupán Oscar Pastior, Dieter Schlesakot, Franz Hodjakot említeném meg (aki – „túljutva” – a híres Suhrkamp kiadónál megjelentette nagy sikernek örvendő, *Landverlust* – Hazavesztés – című verseskötetét), valamint Richard Wagnert és Werner Söllnert. Egészen kivételes a prózaíró Herta Müller esete, aki kirobanó nemzetközi karriert ért el. A sváb-szász művelődés jelenségének, csodájá-

nak ragyogó elemzései jelentek meg Romániában, de Németországban is Gerhard Csejca és Peter Motzan tollából. Azt hiszem, fontos leszögezünk, hogy – ami a román irodalmat illeti – a német írók szinte kizárólag a Dinescuk és Sorescuk szövegeit részesítik előnyben a transzszilvanisták írásaival szemben. Azt azonban, hogy voltaképpen mit gondoltak a szászok Erdélyről, nagyon nehéz lenne megtudnunk. Az írói elit baloldali meggyőződésű volt, és ezen a különleges dialektikus alapon állva tiltakozott a román kommunizmus gyengeelméjűsége ellen; a szászok nagy tömegeinek, azt hiszem, az volt a meggyőződése, hogy egy nagy nemzet részei, és az első adandó alkalommal bebizonyították ezt, testvéreik mellett harcolva a Wehrmachtban és az SS-ben. Keservesen megfizettek ezért a teljes elkötelezettségért, mert nagyon sokat deportáltak közülük a Szovjetunióba vagy a Bărăganba. Hozzá kell még tennünk azt is, hogy a *mi németjeink*, egy nagy kultúrához, a némethez való tartozás miatt, mindig különleges státusnak örvendtek, valamint azoknak a kivételezett kommunikációs csatornáknak, amelyek lehetővé tették számukra akármelyik irodalom „napi” struktúráinak és törekvéseinek megismerését. Nem utolsósorban, azt hiszem, figyelembe kell venni a szászoknak azt a bizarr szabadságát, amelynek a román cenzúrával szemben örvendtek; ezt a „jelenséget” a (tegnap) határozott bizonyossága magyarázza, az, hogy – bármilyen fontosak is a német írók és művészek – az úgy mond „normális” svábok és szászok érdeklődése ez iránt a bosszantóan új irodalom iránt legjobban esetben is csak minimális volt.

3 Teljes mértékben egyetértek I. Negoitescuval, mert meggyőződésem, hogy szükség esetén vagy végső soron valóban létezik erdélyi irodalom, de ha valaki azt találná mondani, „ez ez nagyszerű erdélyi író!”, kijelentése nyilvánvalóan pejoratív felhangú lenne.

Sokat tépelődtem mostanában Dávid Gyulának a „22” nevű hetilapban nemrég megjelent cikkén, amelynek címe: *Kisebbségi irodalom – világirodalom*; még ha félre is magyarázom voltaképpen Dávid Gyula gondolatait, meggyőződésem, hogy erdélyi irodalomról beszélni annyit jelent, mint azt *indulásból* vidékieként, tehát kiskorúként határozni meg. Elképzelhetőnek tartom, hogy ami a magyarokat illeti, náluk is ez a helyzet.

Nem szeretném befejezni úgy, hogy ne nevezek meg néhány elsőrangú író, aki – miközben kivételes európai szellem tudott maradni – megtestesíti mindazt, ami az erdélyi szellemben jó és teljes: I. Negoitescu, Marian Papahagi és Dan Culcer. Ugyanígy megjelölöm azt is, amit én a transzszilvanizmus leggyengeelméjűbb és legmárádibb változatának gondolok: a Kolozsvár központjában felállított szörnyűség Avram Iancu emlékműről van szó.

A kihívás, ami ma az erdélyi írók előtt áll – függetlenül attól, hogy románok-e vagy magyarok – ugyanaz: Európa, és a – bármennyire is elkésett – részvétel az európai építkezésben. Ebből a távlatból nézve, a problémák tökéletesen megváltoznak, és a transzszilvanizmus (az irodalomban) semmilyen szerepet nem játszhat többé semmilyen játszmában.